

...te vagy Ergané, a kékszemű

munkásasszony (...)

Tekints le ránk, Pallas Athéné (...)

egy egész várost áldozok néked, hogy viseld
gondját...

Örkény István: Budapesti ima¹

Lehel (Élmunkás) tér 2. A., B., C., D.

PRAKFULVI ENDRE

A Régi Váczi temető területéből képzett Lehel utca – Váci út – Bulcsú utca határolta háromszögletű Ferdinánd tér (1884)² vegyes, rendezetlen arculatának átalakítása az Árpádházi boldog Margit rk. templom építésével kezdődött. A „fogadalmi magyar revíziós” templom terveit Möller István, a 13. századi zsámbéki premontrei monostor formáinak szellemében, múltba tekintő megidézésével készítette, felszentelését Serédi Jusztinián hercegprímás 1933. október 15-én végezte.

Az Aréna úttal (Dózsa György út, 1945-től) záródó tágabb térség „többlakásos házak, zárt sorban, tömör beépítéssel” a Ferdinánd híddal összekötött hármas útelágazás pedig mint „megoldandó forgalmi csomópont” került meghatározásra Budapest városfejlesztési programjában.³

A főváros ostromát követően – szorítkoznak itt csupán a tragikus építéstörténeti helyzetre – a városrendezők és építészek

- ¹ *Budapest* (A Székesfőváros folyóirata) 1947/10. 355. old.
- ² Struktúrájának, utcahálózatának kialakításához; Sz. kir. Pest város beltelkeinek térképe. Szerk.: Halácsy Sándor 1873.1. szelvény. Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története*. II. k. Budapest, 1964. 46., 194. old.
- ³ *Budapest városfejlesztési programja*. Az 1937. évi VI. t-c. alapján készített városfejlesztési terv. F.k.: Dr. Harrer Ferenc. Budapest, 1940. 5/a. és 8. térképszelvény.

nagy ívű modernista elképzelésekkel és ötletekkel álltak elő. Nem helyreállítani akarták, hanem a múlt hibáinak kiküszöbölésével a várost újjáépíteni. Új városrészeket álmodtak a romos, zárt, keretes beépítésű elavultak helyén, pont- és sorházak százainak levegős, napfényes telepítésével.⁴ Új nevén, a Lehel tér (1945) ezekben az elképzelésekben nem került kitüntetett helyzetbe, miközben a piac a saját történeteinek megfelelően működött.⁵

A jellemzően még nem a szovjet típusú népgazdasági tervezés jegyeit mutató, az ország újjáépítését célzó hároméves tervprogramot 1947. augusztus elsejével hirdették meg. (Két hétre rá, Nagyboldogasszony napján kezdődtek meg Mindszenty József prímás vezetésével a Mária év eseményei.) Az élmunkás mozgalom ennek két és fél év alatt történő megvalósítását célozta-támogatta. Első ízben az élmunkás jelvényeket 1948-ban a „világ dolgozói nagy ünnepének, május elsejének az elő estéjén” osztották ki: az 1-es számú élmunkás Gerő Ernő, a „hídverő” közlekedésügyi miniszter volt.⁶

Élén Rákosi Mátyással az „egészséges balratolódás”(1948) folyamatában az építésügy, a tervezés szervezeti keretei is megkezdték átalakulásukat. Kezdetét vette a magántervezés háttérbe szorítása, az építészek tervezővállalatokban való foglalkoztatása. A szociáldemokrata Fischer József vezette Fővárosi Közmunkák Tanácsát, eladdig a városépítési folyamatokat irányító nagymultú intézményt a Gazdasági Főtanács titkára, Vas Zoltán (MKP) 1948. február 21-én huszonnégyórás határidővel megszüntette, lapjával, a *Tér és Formával* egyetemben.⁷

A köztársaság kormánya 1948. május 15-én kihirdetett rendeletével (5 500/1948) létrehozta a közületi magasépítkezések terveinek elkészítésére és az építkezések gazdaságosabbá tétele céljából az (Állami) Építéstudományi és Tervező Intézetet. Ez a költségvetési szerv még azon év decemberében osztódással szaporodott, megalakult az Építéstudományi In-

4 Vö: (számos publikációból válogatva) Granasztói Pál: Nagy-Budapest városrendezési terve. *Tér és Forma* [TF] 1944–45/11. 170–175. old.; A városzerkezetet decentralizálni kell, a fejlesztés a Dunával párhuzamos, észak-déli irányú lehet. R. Pán József: *A tervező álma. Egy romváros újjászületése*. Budapest, 1945. Morvay Endre: *A jövő Budapestje*. Budapest, 1946/1. 23–27. old.; Major Máté: *Elavult városrészek újjáépítése*. Uo. 1946/5. 197–199. old. *Olgay & Olgay építészek*. Művek és művészek Budapest, 1946. 62. skk. Összefoglalóan; Vadas Ferenc: *A Közmunkatanács és a budapesti Duna-partok újjáépítése 1945–1949*. Budapest Főváros Levéltára Közleményei'84. Budapest, 1985. 171–194. old.;

Uő: Budapesti tervpályázatok 1945-ben I. II. III. *Magyar Építőművészet* [MÉpm] 1985/2., 3., 5. 15–17., 52–55., 54–57. old.

5 Razzia! Forintbizottságok a Lehel-téri piacon. A zugárusok, feketézők, árdrágítók ellen. *Szabad Nép*, 1946. VII. 31. 3. old. A lap ára 100 000 000 adópengő. Augusztus elsején, a forint bevezetésének napján, az újság ára 40, a kenyér kilója 96 fillér.

6 *Szabad Nép*, 1948. IV.30 2., 5. old.; 1948. V. 1. 2. old. 3 éves terv két és fél év alatt. Írta Berei Andor. [Országos Tervhivatal, főtítkár].

7 Fischer József visszaemlékezéséből. In: *Budapest Főváros Levéltára Közleményei*, id. mű. 412–413. old. Közreadta: Rainer M. János.

Lehel téri élmunkásház avatása
1950. június
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár
Szabad Nép – Rév Miklós felvétele

*„...a vasasok 3-at kaphattak, miközben a jogos (élmunkás) igény
160 db volt ...”*

tézet, az Ipari Épülettervező Intézet és a Magasépítési Tervező Intézet.⁸

Az ÉTI Területrendezési osztálya vitte tovább a főváros általános rendezésének előmunkálatait. Az összefoglalás megjelentetése a kefelevonat szintjéig jutott (1948. július). A lakóegységek és városrészek fejezetben térségünket már nevesítéstették: 38. Lehelváros. Határai: a Nyugati pályaudvar a Váci út és a Róbert Károly körút, központja pedig a Ferdinánd tér és környéke. Beépítetlen területei lehetővé teszik az ún. „nagy zöld gyűrű” átvezetését a városrendszerben, ahol akkor 35 ezer fő élt, s a tervezet szerint 31 ezer lakos a kívánatos.⁹

A fordulat éveinek (1947–1949) csúcspontja volt 1948. június 12-én a „pártegyesülés”. A kommunista és szociáldemokrata párt fúziójából született Magyar Dolgozók Pártja deklarálta, hogy „küzd a dolgozók lakásviszonyainak gyökeres megjavításáért, a nyomornegyedek megszüntetéséért, állami, községi lakásépítésért”, valamint a megvalósításához szükséges anyagi eszközök biztosításáért.¹⁰ Az általánosságokon kívül (beépíthető telek) közelebbit a Lehel téri négy épület telepítésének indokairól egyelőre nem tudunk: Angyalföld, a

Váci út tradicionálisan üzemek, gyárak és munkásaik városrésze volt.¹¹

A sorsfordító események heteiben már formálódtak a Lehel téri házak tervei, az Új Építészet Köre tagjelöltje, Schall József (1913–1989) és Piszter István építész rajzasztalán.¹²

Számozásuk sorrendjében az első három ház azonos kialakítású. Terveik az ÉTI Lakásépítési osztályának III/3. csoportjában születtek, az építtető (és a tulajdonos) az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium volt. Az M = 1:100-as engedélyezési tervek 1948. június elsejei, a helyszínrajz június 3-ai dátumozású. Elsőként az A és B jelű épült meg. A műleírás szerint (egy-egy ház) 34 lakásos, pince (34 rekesszel, a központi fűtést biztosító kazánokkal és a 3900 liter melegvizet előállító bojlerrel), földszint, 5 emelet plusz 1 tetőemelet, itt rendezték be, a két lépcsőházhöz igazítva, a két-két mosókonyhát, szárítót és mángorlót, a földszint 328 m², az emeletek 406 m²-esek. Az épület lépcsőházként 3 fogatú, azaz emeletenként három lakás került kialakításra: konyha, előszoba, háló, nappali, ez utóbbi 17,5 m² alapterületű. A végfalak mögötti lakások erkélyesek, és a

⁸ Dr. Sas Géza: *Az ÉVM tervező Vállalatok 25 éves története*. Budapest, 1973. (kézirat) 4–6. old.

⁹ Építéstudományi és Tervező Intézet. Nagy-Budapest Általános Rendezési Terve. [h.n., é.n.] 29. old.; Preisich *i. m.* III. k. Budapest, 1969. 44. old. és 62. j. Prakfalvi Endre: Az 1953-as városépítészeti vita. *Budapesti Negyed*, III. évf. 1995/3. Ősz (Építők és építtetők) 194. old. és 3. j.

¹⁰ A Magyar Dolgozók Pártjának Programnyilatkozata és Szervezeti Szabályzata. Budapest, 1948. június 14. 37. old.

¹¹ Jellemző az akkori állapotokra, hogy a Vízivárosban

a Bem rakparton magasodó 9 szintes toronyház elhelyezésének okát már az egykori kritikus sem lelta meg (túl azon, hogy romtelek). Éppoly kevésbé volt számára érthető, mint az, hogy annak idején a főváros hídjait egy-egy budai hegynek vezették. Gerle György: A pontház. *Építészet építés*, [ÉÉ] 1949/6–7. 36–42. old.

¹² Az időszak építészetéről Prakfalvi Endre: Alapok-tervek-épületek, 1947–49. In: *A fordulat évei*. Szerk.: Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. 1956-os Intézet, 1998. 285–309. old.

csak déli irányba tekintők szobái nyílnak egymásból. A szerkezeteket tekintve csömszölt alapokon vasbetonvázaz az épület, a falazatok ultrasejt és kisméretű téglából készültek, a födém téglabetétes vasbeton, a szobák parkettázottak, máshol márvány-mozaik lapozottak, az ablakok teschauer rendszerűek. A szabadon álló oszlopok mögött a lábazat téglával burkolt, a homlokzatok csillámmal kevert portland-cemettel javított, világos mészhabarc-sfröcsköléssel kialakítottak. A miniszterium 1949. január 18-i véghatározatában adta meg utólag az építési engedélyt, s a kedvező és gazdaságos alaprajzi kialakítás miatt nem emelt kifogást a 6 m²-es, gázüzemű tűzhelyekkel felszerelt konyhák ellen, illetve kikötötte, hogy amennyiben a vasbeton részletterveket nem adják be, csak ideiglenes használatbavételi engedély adható ki.¹³

Az ún. ötvenes évek orthodox, szocreál építészetének néhány évétől eltekintve (1951–1954/5) mindig hivatalosan is elismerték az épületek műépítészeti jelentőségét, kvalitásait, mind a beépítés – laza, sávós telepítés, észak-déli tájolással –, mind a tervezési elvek – a lépcsőházak és vizesblokkok zöme a hátsó fronton észak

felé tekintenek, ikresíthetők a szekciók –, s formai tekintetben egyaránt: „visszaugrattott lábai, az emeletek levegős, jó arányú loggia-sorai és a jó lakáshasználatot biztosító alaprajzok maradandó értékekkel ruházzák fel” a Lehel téri házakat.¹⁴

Az épületek ugyan visszafogott eleganciával, de követik a Le Corbusier formulázta tervezési tételket (1923), jelesen a pillérvázaz szerkezetben rejlő lehetőségek kibontását: a funkciókhoz igazodó alaprajzi képzés és homlokzatalakítás szabadságát, az épületek lábakra emelését (minél kevesebbet vegyenek el a kert-park területéből), változatos tetőemeletek képzését-játékát. Mint tér-forma alakító elvek iránymutatók voltak úgy a középületek, mint a lakóházak, a mennyiségi és minőségi lakáshiány (intézményes) felszámolásának nagyívű építő folyamatában.¹⁵ Számos hazai építésünk szociális elkötelezettsége a Bauhaus elveinek és gyakorlatának ismeretéből is táplálkozott.¹⁶

Mikor adták át az első két házat? Naphoz köthető dátumuk nem ismert. Azonban a liftek használatbavételét 1949. április 11-én engedélyezték.¹⁷

13 Budapest Főváros Levéltára [BLF] XV. 17.d. 329. hrsz.: 28179. A statikus terveket Trautmann Rezső, a későbbi szakminiszter jegyezte. Az építési engedély száma: 321691/1948-III. Az épület alaprajzi részletét és perspektíváját lásd, Gádoros Lajos [az ÉTI igazgatóhelyettese]: Lakásépítés a 3 éves terv keretében. *Új Építészet* [ÚÉ] 1948/9. 316. old. Magyar Építészet. Főszerk.: Dr. Szendrői Jenő. [Bp.] 1955. I. n. (teljes alaprajzot közöl.)

14 Körner Zsuzsa – Nagy Márta: *Az európai és magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig*. Budapest, 2006. 228. old. (Évtizedekkel korábbi megállapítást ismétél.)

15 Bővebben, Prakfalvi Endre: Kozma Lajos és a magyar építészet helyzete a második világháború utáni években. In.: *Kozma Lajos modern épületei*. Szerk.: Horányi Éva. Budapest, 2006. 238–250. old.

16 Az 1945. utáni modernizmusról és a vele opponáló szocreál építészetéről, valamint a modernitás újrakezdéséről: *Modern és szocreál. Építészet és tervezés Magyarországon 1945–1959*. Szerk.: Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre. Budapest, 2006.

17 BFL id. h. iratok. Dorogi István, Maloványi János, Radovits Andor, Stifft Róbert és nejeit (házfelügyelők) bízták meg a felvonótulajdonos

A sorban a harmadik, bizonyosan a Kőbányai Középipítő NV építette C épület alacsonynyomású központi fűtésének beüzemelése 1949. december 30-án, a ház átadása, „felavatása” 1950. február 5-én volt.¹⁸

Égető volt a lakáshiány. A kormány 1948. májusában 60 millió Ft-ot szavazott meg lakásépítési célokra, „azzal, hogy az építkezéseket az év végéig be kell fejezni”! Országosan 2400 lakás átadását tervezték, a fővárosra 1500 jutott, ám ebből 1400 romház, romlakás helyreállításából valósulhatott meg.¹⁹ A tervhitelek formájában biztosított pénzből a Gazdasági Főtanács lakásegységként maximálisan 50 ezer Ft-ot engedélyezett. Kiváló minőségű házak épültek: mindenekelőtt a már említett Mónus Illés rakparti pontház (a Parlamenttel átellenben), Csepel, Béke téri lakóházak vagy a Lehel tériek. Ezek az ÉTI-ben tervezett épületek típuslakás tervek kívántak lenni. A Gádos, Schall, Hoch István jegyezte csepeli függőfolyosós vált azzá és épült országsherte. Ez volt a legkisebb és legolcsóbb is, Gádos számítása szerint léghőméterenként 200 Ft-ba, a legdrágább, a rakparti a maga 264 forintjával, mert érvelése szerint itt központi fűtés és lift is készült.²⁰

Az építész az új, a korábbiakhoz viszonyítva „haladottabb”-nak remélt társadalmi és gazdasági rendben nem csupán építészeti ideáljai megvalósulását várták, de egyben követelték minden ember és család számára „független és egészséges otthon jogát is”.²¹ A meggyőződésük szerinti optimális építészeti keretben egy életviteli ideálképet is felvázoltak. Egyfajta euforikus lelkesedés hathatta át gondolkodásukat még évekig a háború után. A *Tér és Forma*, a két világháború között építészeti modernizmus legfontosabb orgánumának nagy tudású és a szituációkat átlátó, jól megítélő szerkesztője Borbíró (Bierbauer) Virgil [ÉM újjáépítésért felelős államtitkár, Parasztpárt] 1948. augusztusának végét követően írt fikatív, polemizáló levélsorozatának egyik darabjában karakterisztikusan jelenített meg egy racionális elemeket is mutató sajátos utópiát.

„V. levél – A közbeszólónak

(...) Ha a lakással kapcsolatban szólok, a lényegi örömeiről [*de joies essentielles*, Le Corbusier kifejezése], nemcsak azokra gondolok, amelyek a természetből erednek, hanem ugyanannyira a lakásban lefolyó emberi élet örömeire, tehát az otthon örömeire, amelyeket véleményem és ta-

(Magyar Felvonó Gépgyár Rt, Wertheim F. és társa utóda) a felvonók kezelésével, minekután „a megtartott gyakorlati vizsga alkalmával képességeket kellőképpen igazolták.” Bp. Szfv VI. kerületének előljárója, 1949. III. 16.

¹⁸ BLF id.h. iratok. *Szabad Nép*, 1949. XI. 5. 7. old. Egy gazdag óra a szovjet építész legjobbjával a Lehel-téri élmunkáslakások építkezésén.

Jótanácsuk (a C és D épületre vonatkozóan): „az anyag kéznél legyen”! Uo.1950. II. 8. 7. old.

¹⁹ *Szabad Nép*, 1948. V. 8. 1. old. Uo. 1948. V. 9.

5. old. Megvalósul Kádár elvtárs [belügyminiszter] javaslata: Megindul a lakásépítés. Augusztus elejéig 170 db egyszobás lakás épül Angyalföldön a Béke úton (részben a háború alatt megkezdett épületeket fejezték be).

²⁰ Gádos 13.j-ben id.h. Major Máté: 60 millió forint költséggel épülnek új lakások: A dunaparti pontházban 50 lakás 2.5 mó Ft-ból, a Lehel téren 68 lakás (két ház) 4 m Ft-ból. *Szabad Nép*, 1948. VII. 21.

²¹ TF 1944–45/11. 158–159. old.

Tereprendezés a Lehel utca és a Bulcsú utca sarkánál
1950 körül
Haulisch Lenke tulajdona
Pap Gyula felvétele

*„Kérdem, mi a fontosabb, egy jó konyha, egy kitűnően felszerelt fürdőszoba,
avagy az oszlopos homlokzat?”*

pasztalataim szerint lényegesen befolyásolhatja a lakás alkata, kedvezően, vagy károsan. Előtte áll a dolgozó ember sorsa (...) Napja javát munkával tölti – felteszem, olyan munkával, amely kielégíti, amelyért lelkesedni tud, amely fáradságos mivolta dacára is örömteljes. Felteszem, hogy hasonlóan érző munkatársaival végzi ezt, úgy, hogy a munka óráit is megfűszerezik az ember és ember közötti érintkezés örömei. (...) Munkája végeztével természetesen fáradt... mégis emberek közé megy: szakmai klubjába, sportpályára, a fürdőbe, esetleg előadásra, színházba hangversenyre (...) a nap előrehaladott órájában szűkebb körre vágyik... Vágyódik lakásába, otthon a családjába hazatérni. Itt érek ahhoz az otthonhoz, amelynek körülményeit a tervező építész határozta meg, amelyet emberi örömekre alkalmassá tett vagy tehet építési munkájával.

Hogyan és miként teheti ezt?

Elsősorban és főként azzal, hogy végső gondoskodással a családi élet minden mozzanatának körülményeit és helyét jól határozta meg, kezdve az előszobától, ahol a köpenynek és kalapnak megvan a helye, a lakószobáig, ahol a család minden tagja megtalálja a saját életfunkciójának helyét: az asszony a varrósztalkáját²², a gyermek a játszósarkát, a diák az íróasztalát és ahol a hazatérő férfi kényelmesen leülhet, lábait keresztbe rakva beszélgethet az asszonnyal, a gyermekekkel, közben a jólmé-

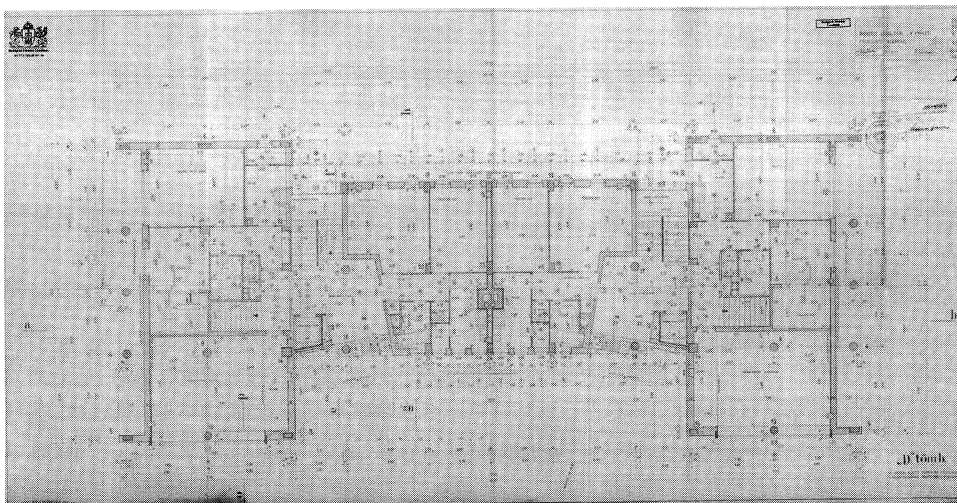
tezett ablakpadka felett kilát a rózsaszínű alkonyi égre, az abba belerajzolódó fákra, ahol ha erre van kedve békésen olvashat, írhat, muzsikálhat, miközben felesége a vacsorát különösebb kínládás nélkül elkészítheti jól elrendezett konyháján, s ha munkától fáradt, lefekhetnek a hálószobájában, anélkül, hogy ezzel a többiek életét megzavarná, azokat elnémulásra kényszerítené – ahol reggel ébredéskor a napsugár köszönti (...) vajjon a mai embernek, a demokrácia dolgozójának az otthonnal kapcsolatos lényegi örömeit valójában fokozni képes-e, *ha* [kiemelés P. E.] a ház, a melyben otthona van, homlokzatán római császárok csarnokairól ellopott pótanyagokból utánzott oszlopok sorakoznak, melyek a kilátást korlátozzák, amelyek párkányzatukkal árnyékot vetnek a lakásba, napfényt rabolnak el. Kérdem, mi a fontosabb, egy jó konyha, egy kitűnően felszerelt fürdőszoba, avagy az oszlopos homlokzat?” Borbiró hónapokkal – egy évvel – korábban érzékelte és előrejellezte a *fordulatot*, amennyiben az ún. formalizmus vitában megkezdődött az ideologisztikus alapú leszámolás a modernizmussal. (Nyílt titok, 1951-re az oszlopos, klasszicizáló homlokzat lett a fontosabb, s vált a szocialista tartalom nemzeti formájává.)²³

Az alaphangot a „vitához” majd a *Szabad Nép* szerző nélküli cikke adja meg: „Nem csúnya kapitalista bércaszárnyák kellene nekünk, de nem is az amerikai tervezők hóbortjait majmoló formalista épületek. Tük-

22 Rév István: Nemek nélküli társadalom. Nincs nő, nincs vágy, nincs szex. *Rubicon* 1993/7. 32–34. old.

23 *Építészet és tervezés Magyarországon 1945–1959*. Szerk.: Prátfalvi Endre – Hajdú Virág. Budapest, 1996. 118., 127–128. old. A levelek keletkezés-

történetéhez és a VII. levelet lásd: *Lapis angularis* (I). Szerk.: Hajdú Virág – Prátfalvi Endre. Budapest, 1995. 301–308. old. Borbiró az 1. sz. Major Máténak címzett levelét dátumozta, 1948. VIII. 28. A formalizmus vitáról: *ÉÉ*, 1949/4. 19. old. skk. (valamint az évfolyamban több helyütt is).

A Lehel téri elmunkásház földszinti alaprajza
Budapest Főváros Levéltára

rözzék épületeink is szocializmus felé haladó népünk öntudatát, ízlését!”²⁴ Révai József, mint legfőbb kultúr- ideológus 1951 tavaszán a „viták” zárásaként a Lehel téri házakat is pellengérré állította, mert más épületekkel együtt azok az „ellenséges építészeti irányzat” veszélyességét példázták a számára. Ugyanis a „selejtes, formalista” könyvek, irodalmi alkotások, szín- és zeneművek vonatkozásában a megoldást egyszerű adminisztratív kérdésnek látta: levehetőek a műsorrendről, kivonhatóak a könyvtárakból. Azonban a megítélése szerinti „modernista, dekadens, rossz, csúnya és ...használhatatlan” házak majd „évtizedekig állni fognak a *mi* [kiemelés – P.E.]szégyenünkre”...²⁵

A Termelj többet – jobban élsz! – jelszó jegyében az elmunkások első kongresszu-

„A szobák méreteivel és a beosztással általában elégedettek voltak.”

²⁴ *Szabad Nép*, Fényűzés 1949. VIII. 27. 7. old.

²⁵ Révai József: Összefoglalás. In.: *Vita építészetiünk helyzetéről*. Budapest, 1951. 123. old. (Kézirat gyanánt) Mindamellet a Magyar Posta 1951. július 17-én forgalomba hozta a „Lehel úti házak” 30 fillér értékű bélyegét, t.: Nagy Zoltán.

sát 1948. augusztus elsején, vasárnap rendezték meg, ahol is jelképesen 80 (azaz nyolcvan) lakást adtak át élmunkásoknak,²⁶ új építésűeket elsőként Angyalföldön a Béke úton.²⁷

Kik kerültek, kik éltek a házakban? A B-jelűben bizonyosan nem csupán élmunkások, a MÁVAG-ban dolgozók kaptak itt lakást.²⁸

Még 1948 májusában a budapesti Közigazgatási Bizottság párthatározat nyomán döntött arról, hogy élmunkások – majd a Kossuth-díjasokkal bővítették a kört – jutnak soron kívül lakáshoz.²⁹

A pártegyesülést követően a szakszervezetek már betöltötték a nekik szánt szerepet, a párt „transzmissziós szíjait”-vá alakultak át, degradálódtak, s így jutottak feladathoz a sztálini „emberről gondoskodás” elv megvalósításának folyamatában, a nagy horderejű lakáskérdésben is. A SZOT döntési jogköre ekkor az iparban foglalkoztatott élmunkások, sztahanovisták és szakszervezeti káderek lakásügyeire korlátozódott.³⁰

Az erősebb érdekérvényesítő szervek, az erőszakszervezetek finoman szólva is jobb alkupozícióban voltak. Kádár János az 1949-ban „épülő” lakások szétosztásánál ezt érvényesítette is. Belügyminiszterként valójában ő tartotta kézben a lakáskiutalásokat minisztertanácsi határozat alapján; a szétoszthatónak tekintett 400 lakásból 120-at és a maradék 12 százalékát a honvédség, illetve a Honvédelmi Minisztérium (Farkas Mihály) számára biztosította, a felvetések ellenére. A fennmaradó rész elosztása a tervszerint az alábbi volt: párt 20 százalék, az Államvédelmi Hatóság 6 százalék, a Rendőrség és a Tudományos Tanács (az MTA konkurense) 3-3 százalék, a Főváros 6 százalék, szakszervezeti káderek 10 százalék és az üzemek dolgozói: a SZOT-ton keresztül 20 százalék.³¹

Az igényekhez képest roppant kevés volt a lakás.³² Egy a SZOT titkársága számára készített feljegyzés szerint az „illetékes hatóságok” csupán 15 lakást biztosítottak élmunkásoknak, rászorultság alap-

²⁶ *Szabad Nép*, 1948. VII. 15. 6. old. A szocializmus a munka magasabbrendű formáit tudja adni, mint a kapitalizmus. Uo. VII. 29. 7. old. Közli az élmunkás és kiváló munkáért kitüntetett fizikai és szellemi dolgozók (Bp.) névsorát. Uo. VII. 31. 5. old., és VIII. 3. 5. old.

²⁷ Képes riport, *Szabad Nép*, 1948. VIII. 28. 4. old. (Takácsné megtudja becsülni az új lakást, melyet az Élmunkás kongresszuson kapott a férje Takács Bertalan, Láng gyári élmunkás.) A Béke úti ltp. házaira; A Béke út a forradalom útján. ÉÉ 1950/8. 500–513. old.

²⁸ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár [PSZL], Szakszervezetek Központi Levéltára, Szakszervezetek Országos Tanácsa, Szociálpolitikai Osztály [SZOT Szoc.pol.] 2.f.16.cs. 13/1949. öe. A Lehel téri élmunkásház lakóinak havi jövedelme

és lakbérkimutatása, 1949. V. 26. Horváth Sándor történész hívta fel a figyelmemet a forráscsoportra, itt köszönöm meg neki.

²⁹ Horváth Sándor: A lakás és a fürdő: a munkás- és szociálpolitika prototípusai az ötvenes években. *Múltunk* 2007/2. 31–49. old.

³⁰ A Jóléti alosztály heti jelentése a Központi Lakáshivatal vezetőjével megtartott értekezletről PSZL SZOT Szoc.pol. 2.f.16.cs. 6/1949. öe. 1949. XII. 8–10.

³¹ PSZL SZOT Szoc.pol. 2.f.16.cs.13/1949. öe. 1949. nov. 26.

³² A „lakástartalékok”(?) 1949. végére kimerültek és megkezdődött a „lakás piac totális állami kontrolja” kísérletének a kiépítése. Hegedűs József – Tosics Iván: Lakásosztályok és lakáspolitika I-II. *Mozgó Világ* 1982/9., 10. 12–21., 95–105. old.

ján (!); a vasasok 3-at kaphattak, miközben a jogos (élmunkás) igény 160 db volt, a textilesek 2-öt a 63-mal szemben.³³

A Lehel téri élmunkásházak
1950 körül
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjtemény
Ráth László felvétele

³³ PSZL SZOT Szoc. Pol., 2f.16.cs. 13/1949. öe. 1949. dec. 19. A későbbiekre nézve a kitelepítési „akciók” sem „javítottak” érdemben a lakásínségen. A Telefongyár műszaki igazgatójának lakáskérélmét is erre hivatkozva utasították el, holott az „igénylő” megjelölt Sashalmon egy beköltözhetőnek vélt objektumot. Sőt 1951-ben olyannyira romlott a helyzet a „vas és acél országában”, hogy új lakásépítés abban az évben már nem is kezdődött Budapesten, az elmaradottakat fejezték be, háborús sérülteket állítottak helyre ill. képezték új lakásokat leválasztással! Uo. 2.f.16.cs. 16/1951.öe. 1951.okt. 11., dec. 6., dec.10. (Lendületet vett a társbérletek, majd 1953/54-től a 'cs' – csökkentett komfortfokozatú lakások kora.)

*„Tükrözzék épületeink is
szocializmus felé haladó népünk
öntudatát, ízlését!”*

A csepeli Béke téri élmunkásházak
1950
Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Fényképtár
Szabad Nép – Bass Tibor felvétele

*„A lakásínség 1954/55 fordulójára
oly mértékűvé vált, hogy a helyzet
csaknem fegyveres konfliktussá
fajult...”*

Csepelen a Béke téren 96 élmunkásházát adtak át 1950 januárjának végén, a jegyzőkönyv szerint a részesedés a következő volt: MDP 10, rendőrség 5, város 15 (pedagógusok, orvosok, tisztviselők), SZOT 10, Weiss Manfréd Gyár (hónapokkal később már Rákosi Mátyás Művek) 30, a maradékon további üzemek és a Nemzeti Szabadkikötő osztozott.³⁴ A lakásínség 1954/55 fordulójára oly mértékűvé vált, hogy a helyzet csaknem fegyveres konfliktussá fajult a Hungária krt.–Egressy út sarkán épült, Zöldy Emil tervezte 174 lakásos házban, ahol a honvédség 62 lakást kapott,

³⁴ PSZL SZOT Szoc.pol. 2.f.16.cs. 13/1949. 1949. december 29. *Szabad Nép*, 1950. I. 31. 7. old. Csepel az 1949. évi XXVI. Törvény (XII. 20.) alapján már Nagy-Budapest része. *Budapesti Negyed*, I. évf. 1993/2. Ősz-tél. Konceptió és vízió.

s ennek ellenére szembefordultak a tanács által hozott lakáskiutalási határozatokkal.³⁵

A Lehel téri házak tervezése-építése éveiben (1948–49) az építészeknek, úgy mond „nem állottak rendelkezésre olyan tapasztalatok, amelyek a lakásokat használók tényleges igényeire rámutathattak volna ... »íróasztal mellett« terveztek a lakásokat”. A párt Várospolitikai Bizottsága építészeti közvéleménykutatást rendelt el a III. városrendezési és magánépítésügyi ügyosztály égisze alatt. Három-három tagból álló bizottságok – egy politikai megbízott, egy mérnök és egy nőmegbízott – járták végig a házak lakóit. Kérdőívek is készültek, azonban a vizsgálati anyag egyelőre lappang. Preisich Gábor adott róla összefoglaló értékelést (lásd függelék).³⁶ Az adatfelvétel egyik fő célja az volt, hogy támpontokat nyerjenek az 1950. évi lakás-típusstervek méretbeli és minőségi jellemezőire.³⁷

A Németh Pál és társai tervezte Dunaparti pontház lakóit is megkérdezték: űk (is) a kivitelezés minőségét kifogásolták – nem jól zárnak, vetemednek az ablakok, a parketta felpúposodik –, valamint a központi fűtés árát, ami egy lakásra évi kilenc

hónapon át havi plusz 108 Ft költséget jelentett. A szobák méreteivel és a beosztással általában elégedettek voltak.³⁸

A központi fűtés terhei sokkal súlyosabbak voltak annál, mint ami a szűkszavú közlésekből kitűnik. Az iratok szerint, amelyek házfelügyelői jelentések alapján készültek, a Lehel téren lakók 90 százaléka költözni akart. A MÁVAG-dolgozók, akik a kimutatások szerint jóval kisebb jövedelemmel rendelkeztek, mint a 2 A-ban lakók, lakbérhátralékban voltak. Erre hivatkozva az élmunkásháziak sem akartak fizetni. Egy élmunkásfeleség „hírsztelt”, hangulatot keltett a piacon: az élmunkásokat valójában becsapják a magas lakbérű lakásokkal! A régi építésű lakások bére 40–60 Ft, az újaké 100–120 Ft, a fűtésköltség további 100–110 Ft volt havonta. Már 1949. májusában jövedelemvizsgálatot végeztek, a fizetések szórása 460 Ft-tól 2700 Ft-ig terjedt. Úgy ítélték meg, hogy a 150–250 Ft/fő jövedelem számít alacsonynak. A MÁVAG-házban többen albérletbe adták ki az egyik szobát; 120–150 Ft-ért. A SZOT a megoldást a Népjelölti Minisztériumtól várta adjon lakbérkedvezményt.³⁹

³⁵ Hangulatijelentés 1955. I. 8. Gáspár Ferenc – Szabó Klára: *Adalékok a főváros lakóinak 1955. évi hangulatáról*. BFL Közleményei '84. 4. j-ben id. mű, 351–383. old. Az épületre, *MÉpm* 1955/11–12., 329. old.

³⁶ Preisich Gábor [FÖTI/BVTI ig.]: *Közvéleménykutatás az új házak lakói között*. *ÉE*, 1949/6–7. 30–35. old.

³⁷ A típusstervekre; Szende László: *Az öt éves terv első évének lakástermelése*. *ÉE*, 1951/4. 197–221. old.

³⁸ Brausz Gyula: *Közvéleménykutatás a Mónus Illés rakparti pontházban*. *ÉE*, 1949/6–7. 42–43. old. *A lakások adataira*; *ÉE*, 1949/1–2. 17. old. *A tervezés és kivitelezés problémáit illetően általában*

véve az „öntudat vonalán” is voltak hiányok: a „politikai öntudat emelkedése, a Párt és együttes [sic] munkája természetesen a kivitelezésnek, a tervezésnek együttes munkáját is elő fogja segíteni.” *ÉE*, 1950/8. 513. old.

³⁹ A MATI vezetőjét, Perényi Imrét is megvádolták, túl drágán terveztek-építettek és szabotázt követtek el azzal, hogy 12 kazán szolgáltatja a fűtést és a melegvizet (Thiergärtner és Stöhr Rt). Perényi szerint ennyi volt tervezve és nem lépték túl a költségvetést, de a rendszer jó minőségű szettet használt, nem „hulladékot”. V.ö. A gyenge minőségű hazai szettekkel kapcsolatban előállott központi fűtési kazánkérdés. *ÚÉ*, 1949/4–5.

A Lehel téri lakóházak
2008.
Barka Gábor felvétele

*„...ővönő, kazánkovács,
háztartásbeli, mérnök, orvos, gyári
munkás, pártfunkcionárius, az AVH
tisztje ...”*

A Lehel téri „lakházak” nem elszigetelt eset volt, Tatabányán is megtörtént az ún. bányásházakban.⁴⁰ Lakbérfizetés megtagadásáról nem tudunk, de Komló-Kökönyös telepen, ahol szintén minőségi, új bányásházak épültek „igen szépek, modernek”, azonban kezelésük hanyag, s a bányavállalat részéről is „nem törődömség” volt tapasztalható. Figyelemreméltó a megjegyzés az iratban; sok *új munkás* kapott lakást! Előfordult, hogy a két-három szobát nem tudták mind bebútorozni, tyúkólnak használták az üreset. Rongálták, tönkretették a

151. old. (A széncsata éve 1946. volt.) Megoldás, a heti kétszeri melegviz-szolgáltatás helyett, egy. PSZL SZOT Szoc.pol.. 2.f.16.cs. 13/1949. öe. jelentések és feljegyzések, 1949. V. 26., VIII. 10., IX. 15. Összefoglalóan, Horváth 28. j-ben i.m. 34–35. old.

⁴⁰ Dr. Ravasz Éva megyei levéltárigazgató szíves közlése. A házak a Bánhida – Felsőgalla összekötő út (Ságvári Endre út) mellett található. Terv: Fleischl Gyula és Etelka, Major Máté. *ÚÉ*, 1948/11–12. 7–20. old. A háromhálófülkés lakástípus hasznos alapterülete 96 m²!

lakásokat és az elbocsátott dolgozók továbbra is lakták azokat.⁴¹

A források szerint akkor a Lehel-térről két család bizonyosan elköltözött.⁴² Az 1950. október 22-i, a tanácsrendszerre történő váltás jegyében készített választói névjegyzékben már nem szerepeltek.⁴³

A választói névjegyzék mind a négy ház lakóinak születési évét és foglalkozását tartalmazza. Mondhatni felvonult az egész Osztrák–Magyar Monarchia és kicsit Közép-Európa, Bécsből Brassóig, Breslautól Tarnovón át Fiuméig. A legidősebb választásra jogosult lakó a kiegyezés után egy évvel született, a legfiatalabb 1930-ban. A foglalkozásokat tekintve is sokszínű a paletta: óvónő, kazánkovács, háztartásbeli, mérnök, orvos, gyári munkás, pártfunkcionárius, az AVH tisztje és alkalmazottja, átképzős, tisztviselő, könyvkötő, stb. A névjegyzékben a 2.D. szám alatti lakosok kö-

zött szerepelt Berda Ernő (1914–1961), Pap Gyula (1899–1983) festőművész és Vedres Márk (1870–1961) szobrászművész.⁴⁴ A művészek megjelenése összefüggött a ház speciális funkciójával, melynek az A-C-hez képest tovább finomult terveit Schall József egyedül készítette. Az épületben 4 műterem-lakást alakítottak ki (ez a homlokzatképzés módjára is hatással volt); két szobrász a földszinten, két festő a jellegzetes, felfelé tört vonalú tetőemeletben.⁴⁵ Az általánosságokon túl – műterem is kevés volt⁴⁶ – konkrétumokat nem ismerünk a tervváltoztatás, a műtermek kialakításának okairól. Vedres 1948-ban, az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriumán először kiosztott Kossuth-díj díjazottjaként eképp nyilatkozott: „Tervekben nincsen hiány... csak egy rettentés gondom van: a műterem... nem igazi műterem ez! Kicsi is, rossz világítású is... a

- 41 PSZL SZOT Szoc. Pol. 2.f.16.cs. 17/1952. öe. A Szakszervezetek Baranya Megyei Tanácsa feljegyzése a SZOT Munkásellátási osztályának 1952. II. 27. A Kökönyösi házakra: lakótelep; t: Lux Kálmán, kockaház; t: Schall József, Kőarchitektúrás ház; t: Zoltán László. *ÉÉ* 1951/4. 212., 214–215. old.
- 42 PSZL SZOT Szoc.pol. 2.f.16.cs. 13/1949. öe. Lakáscsere kérelmük, 124–125 lapok.
- 43 BLF IV. 1404. Bp. Szkv. Igazolóválasztmányának iratai. Választói névjegyzék, 1950. 72-es szavazókör. A dokumentumra Sipos András főlevéltáros hívta fel a figyelmemet, itt köszönöm meg.
- 44 Egy negyedik művész is a ház lakója lesz, Bokros Birman Dezső (1889–1965). A művészek a két világháború között a művésztszadalm baloldali progressziójához kötődtek. *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* I–III. Bp. 1999–2001. Főszerk.: Fitz Péter.
- 45 Schall 1949 májusában fejezte be a MATI-ban a terveket. A C és D építését az organizáció szerint 1949. III. 14. – X. 1. között tervezték. *UÉ*, 1949/4–5.

129–132. old. A D fűtésének használatba vételét 1950. VII. 26-án engedélyezték, építése 1950 nyarán fejeződött be, hivatalos átvétele a C-vel együtt szeptember 6-án volt. (3743/F/5/1950. IX. 6.). 1951 januárjában pótköltségvetés alapján Vedres Márk műtermében üvegezési munkákat végeztek, valamint az átázott hajópadlót kellett felbontani. Valójában építési engedély nélkül valósult meg a ház, utólag kapott fennmaradásáról határozatot a Városépítési Tervező Iroda kérelmére (374/XIII/129/2/1951. IX. 21.). BFL id.h.

- 46 A Népművelési Minisztérium anyagában számos kiutalási kérelem található; Százados úti művésztelep, Kelenhegyi úti Művészház. Magyar Országos Levéltár [MOL] XIX - I -3 -a. 6. és 49. dobozok (1949–50). A Művészeti Osztály anyaga. Az osztály Perényi Imrével [ÉM főosztályvezető] tárgyalt az „égető problémá”-ról, s megegyeztek abban, hogy az öt éves terv folyamán 50 db műteremlakást építenek (1951. V. 30.) Angyalöldön a Fiastyúk utcában Hegedüs Béla tervei alapján épült

harmadik emeleten van, s lift sincs... (keserűen legyint) De hát mit tegyünk?” A konklúzió: „Pedig kellene tenni valamit! Ha valaki, hát Vedres már megérdemelne a magyar demokráciától egy műtermet, ahol kedvvel dolgozhatnak.”⁴⁷

A műtermes ház, a D épület a Minisztérium elért dokumentumai között egyszer bukkan fel. Beck Emma (III. művészeti o.) átiratot intézett Pongrácz Kálmán polgármester úrnak, melyben javaslatot tett a hamarosan elkészülő D-pontház (sic) műter-

mes lakásainak használóira, az ismert négy művész személyében.⁴⁸

„Hazánk felszabadulásának” 10. évfordulójára megjelentetett, az *eredményeket* összefoglaló kötet, joggal sorolja tárgyalt házainkat: „az Élmunkás téren [1951-től] láthatók az új ötemeletes, modern lakóépületek, környezetük szép parkosításával. Ezeket a lakásokat még a hároméves tervben jutatta népi demokráciánk az élmunkásoknak.”⁴⁹

Bizonytal kevesebbeknek.

24 lakásos műteremház 1955–57 között. *Magyar Építőművészet* 1956/4. 115. old. (Prakfalvi Endre: Kísfaludi Strobl Zsigmond műterem házának tanulmánytervei. Haba Péter: Műteremház a Fiastyúk utcai lakótelepen. In: *Művészek és műtermek*. Szerk.: Hadik András – Radványi Orosolya. Budapest, 2002. 234–237., 238–243. old.). A műterem- és műtermes lakások kiutalását 1951 őszén szabályozták. A Fővárosi Tanács VB Lakásgazdálkodási Osztálya az illetékes, előzetesen egyeztetet a Magyar Képzőművészek Szabad Szakszervezetével. A Minisztérium tudomásul vette a helyzetet. 1951. X. 30. Uo. MOL 48.d.

⁴⁷ Birkás Tibor: *Négy Kossuth-díjas*. Új Budapest.

1948. nyár. 24–25. old.

⁴⁸ MOL XIX -I- 3- a. 49.d. 1950. III. 17. Vedres – „aki a polgári csábítások közepette is következetesen hű maradt a haladó szobrászat elveihez és gyakorlatához” – a rendszer kedveltje volt. A Népművelési Minisztérium, 1950-ben, havi 1500 Ft-tal támogatta. MOL XIX-I-3-e. 1.d. Révai József miniszter levelezése. Miniszteri figyelő lap 1950. VIII. 29. Az idézett mondatot a Vedres Márk 80. születésnapjára írt méltatásból emeltük ki. *Szabad Nép*, 1950. IX. 13. 6. old.

⁴⁹ *10 év a felszabadult főváros életéből*. Összeállította a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága által kijelölt munkaközösség. Budapest, 1956. 260. old.